

РОЗВИТОК ГАЛУЗІ МАШИНОБУДУВАННЯ З УРАХУВАННЯМ ПРІОРИТЕТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

НАЗАРОВА Т. Ю.

Харків

На сьогодні загальносвітовою тенденцією є концентрація виробничих, фінансових, інформаційних та управлінських ресурсів у потужні об'єднання, які можуть включати безліч окремих інституціональних одиниць [1]. Залежно від ступеня формалізованості відносин між учасниками подібних об'єднань мова йде про утворення кластерів чи транснаціональних компаній, однак беззаперечним лишається той факт, що конкурентоспроможними на світовому ринку є в основному великі підприємства, які здатні розпоряджатися значними обсягами капіталу та мати розгалужену мережу доступу до ресурсів, зосереджених на локальних територіях. Такі тенденції неминуче призведуть до монополізації національної економіки, особливо у пріоритетних галузях, і, відповідно, таких високих бар'єрів доступу як до сировини, так і до споживчого ринку, які не зможуть подолати середні та малі підприємства.

Проте, саме їх наявність вважається ознакою стійкого ділового середовища, а одним із завдань державного регулювання – забезпечення належних умов їх функціонування. Таким чином, з'являються дві, на перший погляд, протилежні стратегії: по-перше, гідне представлення вітчизняної продукції не лише на зовнішньому, а й на внутрішньому ринках (тобто додається ще проблема усунення загроз від імпорту); по-друге – гарантування рівних можливостей для роботи усіх підприємств галузі та недопущення недобровільної конкуренції, у тому числі прийняття суворого антимонопольного законодавства.

Традиційні підходи до управління на макрорівні передбачали використання лише одного варіанта із двох можливих; як правило, за успішної реалізації першої стратегії країна ставала лідером на регіональному, інколи – світовому – ринку, отримувала стабільні надходження до державного бюджету, частину яких вже можна було використовувати на інновації та наукові дослідження, що удосконалювали технології виробництва експортоорієнтованих галузей, і продовжувала надавати пільги провідним підприємствам, адже їх функціонування було запорукою розвитку багатьох інших секторів. Як позитивні приклади реалізації другої стратегії звичайно наводять країни, які тепер володіють унікальними технологіями, отриманими в результаті досліджень, що здійснювалися численними комерційними та некомерційними установами, яким була надана свобода дій і сприятливе середовище для існування. Серед сотень невеликих підприємств, які створювалися і зникали за досить короткий проміжок часу, декільком вдалося здійснити прорив у тій чи іншій сфері і отримати

подальшу підтримку з боку державних або недержавних організацій.

Одним із найбільш раціональних на сьогодні шляхів вирішення означеної проблеми є створення виробничих кластерів, що доводилося багатьма вітчизняними вченими. Взагалі, такий принцип об'єднання зусиль підприємств, за якого менші і слабкіші з них концентруються навколо одного або декількох найпотужніших, утворюючи базову структуру розгалуженої системи інформаційних і ресурсних потоків, виступаючи водночас простим способом встановлення міжгалузевого співробітництва, може бути використаний у будь-якій галузі, у тому числі і машинобудівній, і, звичайно, не є новим і для національної економіки.

Є цілком очевидним, що неприпустимо говорити про розвиток виробничих галузей без урахування впливу наукового сектора, стану досліджень та розробок. Якщо у короткостроковому періоді прибуток забезпечують практичні дослідження, що здійснюються безпосередньо підприємствами і є спрямованими на вирішення поточних завдань і задоволення існуючого споживчого попиту; фундаментальні наукові дослідження починають приносити реальні результати часто через декілька десятків років, однак вони обов'язково мають бути закладені у довгостроковий план. А такі плани неприпустимо будувати без уявлення того, яке місце має посісти та чи інша галузь у структурі національної економіки.

Для розуміння важливості підтримки науково-технічної сфери наведемо такі приклади. У світі частка експорту високотехнологічної продукції (за методологією Світового банку до неї включаються такі галузі, як аерокосмічна, комп'ютерні технології, фармацевтична, виробництво наукових приладів та електротехнічне машинобудування) складає приблизно 20% від загального обсягу експорту. Провідними країнами у цій сфері є такі (табл. 1) [2].

Інший показник, який характеризує ступінь підтримки високотехнологічного сектора в країні, вимірюється як відсоток витрат (державних і приватних) на наукові дослідження та розробки від ВВП. Середньосвітовий показник становить 2,1%. Країни з найбільшим обсягом витрат на НДДКР наведені у табл. 2 [2]. Слід відзначити, що не всі країни, які витрачають значні кошти на наукові дослідження, є водночас і лідерами за обсягами високотехнологічного експорту (якщо порівнювати дані табл. 1 і табл. 2).

Україна у 2008 р. посідала 90-те місце з більш ніж 200 досліджуваних країн: частка експорту високотехнологічної продукції від загального обсягу національного експорту становила лише 3,2%, починаючи з 2004 р., спостерігається тенденція до зменшення названого показника (рис. 1). Витрати на наукові дослідження і роз-

Таблиця 1

Частка високотехнологічної продукції у національному експорті (%), провідні країни

Ранг	Країна	2009 р.	Країна	2008 р.	Країна	2007 р.	Країна	2006 р.
1	Філіппіни	65,5	Філіппіни	66,3	Філіппіни	68,9	Філіппіни	67,6
2	Сінгапур	49,1	Сінгапур	50,8	Ісландія	57,1	Мальта	58,1
3	Мальта	47,3	Мальта	50,2	Мальта	52,5	Сінгапур	57,8
4	Малайзія	47,1	Малайзія	39,6	Малайзія	52,2	Малайзія	53,8
5	Коста-Ріка	41,5	Коста-Ріка	38,6	Сінгапур	46,4	Коста-Ріка	44,7
6	Судан	33,8	Ісландія	36,1	Коста-Ріка	45,4	Кот-д'Івуар	42,2
7	Кіпр	32,5	Кіпр	31,8	С.-Кіттс і Невіс	41,5	Ісландія	37,6
8	Півд. Корея	32,0	Півд. Корея	30,8	Кот-д'Івуар	40,3	Куба	35,3
9	Гонконг	31,3	Китай	28,7	Гренада	39,6	Ірландія	34,3
10	Китай	31,0	США	27,1	Півд. Корея	33,4	Уганда	33,7
11	Руанда	30,7	Ірландія	26,5	Кіпр	30,7	СК*	33,6
12	Казахстан	30,0	Таїланд	25,4	Китай	29,7	Габон	32,2
13	Ісландія	28,8	Угорщина	24,2	США	28,5	Півд. Корея	32,0
14	Таїланд	26,2	Швейцарія	23,0	Ірландія	27,9	С.-К. і Невіс	31,1
15	Угорщина	25,7	Гонконг	22,4	Таїланд	26,5	Китай	30,3
16	Швейцарія	25,0	Нідерланди	22,2	Нідерланди	25,7	США	30,1
17	Ірландія	24,7	Казахстан	21,9	Угорщина	25,2	Нідерланди	28,6
18	Нідерланди	24,1	Фінляндія	21,2	Швейцарія	21,7	Таїланд	27,3
19	Франція	23,0	Франція	20,2	Фінляндія	21,5	Маврикій	24,1
20	США	23,0	Норвегія	19,9	Казахстан	21,4	Угорщина	24,0

* Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії.

Таблиця 2

Частка витрат на НДДКР (у % від ВВП), провідні країни

Ранг	Країна	2008 р.	Країна	2007 р.	Країна	2006 р.	Країна	2005 р.
1	Ізраїль	4,9	Ізраїль	4,8	Ізраїль	4,4	Ізраїль	4,4
2	Швеція	3,8	Швеція	3,6	Швеція	3,7	Швеція	3,6
3	Фінляндія	3,5	Фінляндія	3,5	Фінляндія	3,4	Фінляндія	3,5
4	США	2,8	Японія	3,4	Японія	3,4	Японія	3,3
5	Данія	2,7	Півд. Корея	3,2	Півд. Корея	3,0	Півд. Корея	2,8
6	Ісландія	2,7	США	2,7	Ісландія	3,0	Ісландія	2,8
7	Австрія	2,7	Ісландія	2,7	США	2,7	США	2,6
8	Франція	2,0	Данія	2,6	Німеччина	2,5	Німеччина	2,5
9	Бельгія	1,9	Німеччина	2,5	Данія	2,5	Данія	2,5
10	СК	1,9	Австрія	2,5	Австрія	2,5	Австрія	2,4
11	Канада	1,8	Сінгапур	2,5	Сінгапур	2,3	Сінгапур	2,3
12	Люксембург	1,7	Франція	2,0	Франція	2,1	Франція	2,1
13	Словенія	1,7	Канада	1,9	Австралія	2,1	Канада	2,0
14	Нідерланди	1,6	Бельгія	1,9	Канада	2,0	Бельгія	1,8
15	Норвегія	1,6	СК	1,8	Бельгія	1,9	Нідерланди	1,8
16	Португалія	1,5	Нідерланди	1,7	Нідерланди	1,8	СК	1,7
17	Чехія	1,5	Норвегія	1,6	СК	1,8	Люксембург	1,6
18	Ірландія	1,4	Люксембург	1,6	Люксембург	1,7	Норвегія	1,5
19	Іспанія	1,3	Чехія	1,5	Словенія	1,6	Словенія	1,4
20	Естонія	1,3	Словенія	1,5	Чехія	1,5	Чехія	1,4

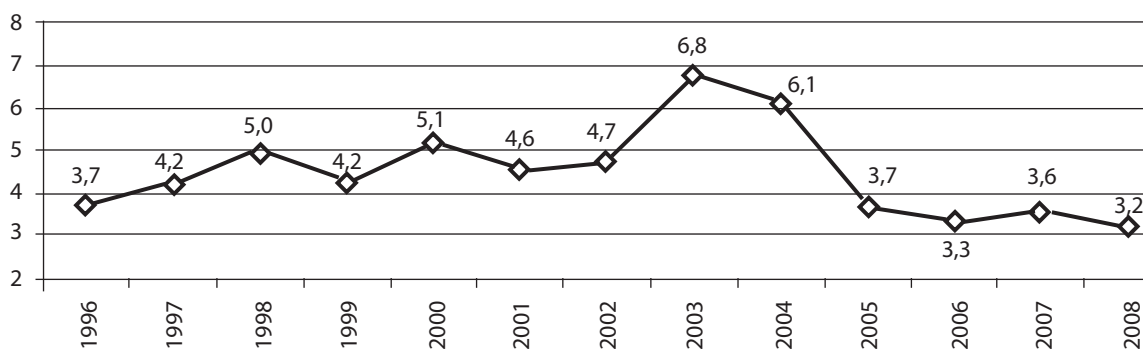

Рис. 1. Частка високотехнологічної продукції у національному експорті, %

робки знаходяться на рівні 1% від ВВП і також мають тенденцію до зменшення [2].

Багатьма дослідниками встановлено, що машинобудівна галузь є водночас і проблемною, нерентабельною, і однією з найбільш перспективних – за умови впровадження новітніх технологій та залучення інвестицій – галузей економіки України. Сюди слід додати вкрай непропорційне розміщення виробництва за регіонами країни, що ускладнює розробку і впровадження єдиної державної політики та розподіл коштів з державного та місцевих бюджетів, і відсутність різних принципів регулювання, вироблених на основі особливостей функціонування означеної сфери та її потреб і, що не менш важливо, розуміння, які заходи можуть вживатися стосовно великих компаній, а які – середніх і малих підприємств.

Частка малих підприємств в Україні перевищує 90% від загальної кількості (табл. 3) [3], тому на особливу увагу заслуговують методи управління та організації їх діяльності на макрорівні. На жаль, цей аспект державної політики містить на теперішній час забагато протиріч.

Спостерігається поступове збільшення впливу великих і середніх підприємств; зрозуміло, ми не можемо говорити про стійку динаміку, звертаючись до показників двох років, однак помітним є набагато вищий рівень продуктивності праці на великих та середніх підприємствах у порівнянні із малими (майже в 2 рази), хоча за кількістю зайнятих працівників групи сильно не відрізняються. Проте, великі підприємства виробляють до 50% усієї продукції, середні – 37%, і лише 13 – 15% загального обсягу реалізації забезпечують малі.

Таблиця 3

Основні показники діяльності підприємств – суб'єктів господарювання

Показники діяльності	2009 р.			2010 р.		
	Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства	Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства
Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	0*	5	75	1	4	63
Частка кількості підприємств відповідного розміру в загальній кількості, %	0,5	5,8	93,7	0,6	6,5	92,9
Кількість зайнятих працівників (штатні, позаштатні та неоплачувані працівники), тис. осіб	3278,7	2844,1	2152	3305,3	2507,3	2073,6
% до загальної кількості зайнятих працівників	39,6	34,4	26	41,9	31,8	26,3
Кількість найманих працівників (штатні та позаштатні працівники), тис. осіб	3278,6	2843,1	2067,8	3305,2	2506,3	1992,5
у % до загальної кількості найманих працівників	40	34,7	25,3	42,4	32,1	25,5
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн.	2476,95	1484,83	1117,35	2909,35	1866,25	1249,88
Фонд оплати праці, млн грн	97451,9	50658,2	27725,4	115392,6	56128,2	29885,1
Обсяг реалізованої продукції, (робіт, послуг), млн грн	1249361	1034749	456668	1640280	1241555	478257
у % до загального обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг)	45,6	37,7	16,7	48,8	37	14,2

* Не означає відсутність підприємств; показує, що їх середня кількість менша, ніж 10 на 1 тис. наявного населення.

Отримані результати не означають, що необхідно скорочувати кількість малих і середніх підприємств на користь великих; навпаки, без дрібносерійного виробництва не зможуть бути завершеними деякі надскладні технологічні процеси – мова має йти про удосконалення механізмів їх співробітництва за підтримки держави, особливо у сфері промисловості.

Продукція машинобудування займає в середньому 12% у загальному обсязі промислової продукції, що в умовах диверсифікованості національної економіки дозволяє визначати галузь як одну із пріоритетних. Проте, як негативну можна відзначити тенденцію до зменшення частки галузі у промисловому виробництві, що спостерігається останніми роками, незважаючи на зростання обсягів реалізації (виключенням з позитивної динаміки є лише 2009 р.), адже за 10 років цей показник збільшився у 6 разів (рис. 2) [3].

ми займали в середньому 10% імпорту та 6% експорту, електротехнічне обладнання – 5,5% імпорту та 4% експорту (розглянемо основну продукцію відповідно груп 84 «Реактори ядерні, котли, машини, апарати і механічні пристрої; їх частини» та 85 «Електричні машини і устаткування та їх частини; апаратура для записування або відтворення звуку; апаратура для записування або відтворення зображення і звуку по телебаченню та частини і приладдя до них» згідно з УКТЗЕД, клас XVI) (рис. 3 – рис. 4, дані за 2011 р. охоплюють січень – вересень) [3].

З рис. 3 видно, що існує загальна негативна тенденція до збільшення обсягів імпорту продукції машинобудування, на фоні якої незначне зростання експорту у окремі роки майже не відчувається. Досліджувані роки можна розділити на два умовні періоди – з 2004 по 2008 та з 2009 по 2011 рр. Особливістю першого було постійне зростання зовнішньоторгівельного обороту, в

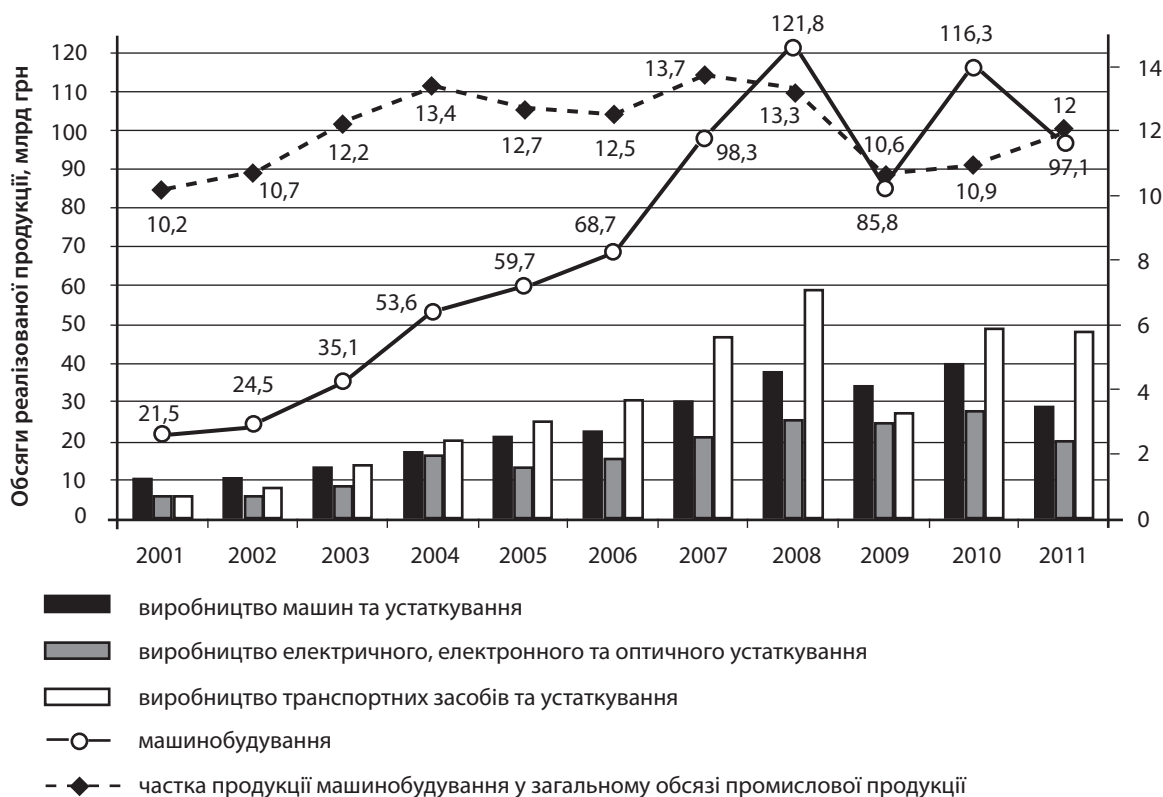

Рис. 2. Обсяги реалізованої продукції машинобудування, 2001 – 2010 рр.

У структурі продукції машинобудування виділяється виробництво транспортних засобів та устаткування, частка якого на сьогодні складає майже 40%, друге місце посідає виробництво машин та устаткування (35%, хоча у деякі роки воно перевищувало виробництво транспортних засобів), і виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування займає 25% від загального випуску. За січень – вересень 2011 р. обсяги реалізованої продукції машинобудування склали 97,1 млрд грн (12% від загального випуску промисловості).

Показники зовнішньої торгівлі продукцією машинобудування є не дуже позитивними, оскільки за період з 2004 по 2011 рр. сальдо було від'ємним, хоча у структурі товарної торгівлі машини, обладнання та механіз-

мовному за рахунок імпорту, і в 2008 р. від'ємне сальдо склало 7 млрд дол. США. Світова криза не дозволила підприємствам накопичити достатньо коштів для купівлі продукції за кордоном, тому у 2009 р. негативне сальдо склало лише 1,2 млрд за рахунок скорочення експорту майже у 2 рази, однак у наступні роки воно знову почало збільшуватися. Слід відзначити, що коливання на світовому ринку практично не позначилися на змінах динаміки експорту, обсяги якого поступово збільшуються, хоча і досить повільно. Не зовсім позитивною тенденцією є також зростання частки продукції машинобудування у загальному обсязі імпортованих товарів та відповідне зниження внеску галузі у експорт.

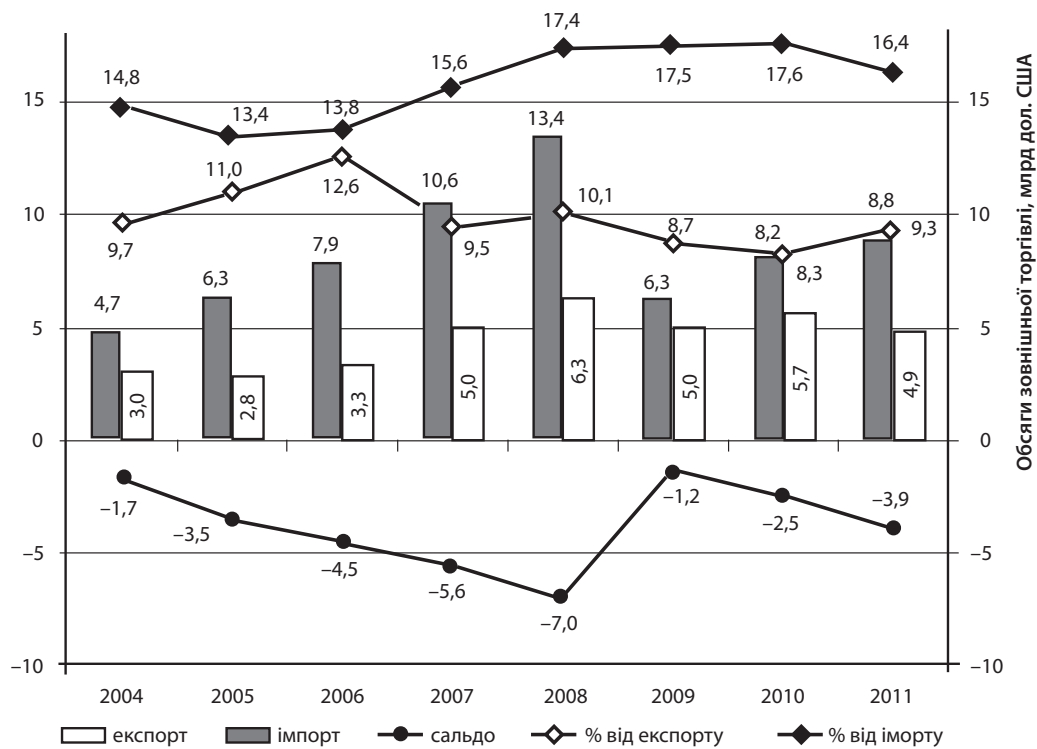

Рис. 3. Зовнішня торгівля продукцією машинобудування, 2004 – 2011 рр.

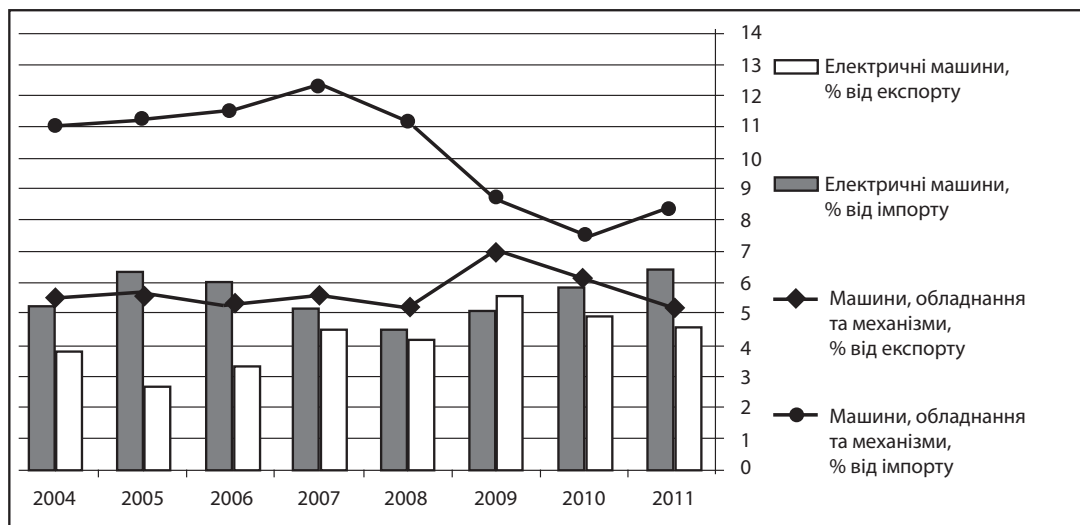

Рис. 4. Частка окремої продукції машинобудування у зовнішній торгівлі

Якщо розглядати динаміку зовнішньої торгівлі продукцією машинобудування у розрізі основних груп (рис. 4) [3], можна відмітити загальну позитивну тенденцію до зменшення частки імпорту машин, обладнання та механізмів (хоча відносні показники експорту майже не змінилися) та збільшення частки експорту електричних машин. Втім, за останньою групою тенденція є нестійкою і нівелюється зростанням показників імпорту. Отже, варто рекомендувати подальше сприяння зовнішній торгівлі продукцією саме 84 групи.

Отже, Україна має достатній потенціал для виробництва та експорту продукції галузі машинобудування, проте процеси її організації на різних рівнях потребують державної підтримки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Кизим Н. А. Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира: [монография] / Н. А. Кизим, В. М. Горбатов; Институт проблем развития общества.– Х. : ИНЖЭК, 2005.– 214 с.
2. Офіційний статистичний портал Світового банку // [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://data.worldbank.org>
3. Офіційний сайт Держкомстату України // [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>